

ОСОБЛИВОСТІ ІСЛАМСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ: НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ІСЛАМСЬКИХ КРАЇН

Досліджено загальні особливості формування ісламської економічної системи та необхідність побудови на їх основі нових теорій економічного розвитку

Постановка проблеми. Беззаперечний є те, що розвиток економіки та бухгалтерського обліку повинні йти рука об руку. Вагоме значення в цьому процесі є обґрунтування теоретичних положень обох сфер знань. Чижевська Л.В. [5, С. 96-100] стверджує, що без наукової теорії рух економіки вперед буде дуже ускладненим. Мається на увазі не теорія заради теорії, а така, яка, з одного боку, витікає з потреб практики, а з іншого – покликана випереджати практику та задавати орієнтири її розвитку.

Розвиток вчення про облік як науки до цього часу не завершено, але він не може містити застиглих формулювань. Облік постійно розвивається, а його зміст поглиблюється і на базі загальної економічної теорії формуються його теоретичні основи [1, С. 50]. Твердження вченого обумовлює необхідність дослідження основних положень економічної теорії для побудови якісної та ефективної національної системи бухгалтерського обліку. Особливої актуальності дане питання набуває в країнах зони поширення ісламу, особливо сьогодні, коли вчені-мусульмани наполягають на введенні в науковий обіг поняття “ісламська економіка”.

Мета дослідження полягає в аналізі причин, що зумовили особливості економічного розвитку ісламських країн та спричинили виникненню нової економічної теорії, що базується на ісламських принципах.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми економічного розвитку ісламських країн та формування основних економічних положень, що базуються на ісламських принципах розглядалися в працях Zaman, S.M.H., Shahul Nameed Bin Hj. Mohamed Ibrahim, Mohammad R. Taheri. Сутність нового поняття “ісламська економіка” та необхідність введення його в науковий обіг розкрито в працях Saima Akbar Ahmed, Алі Шаріаті та інші.

Виклад основного матеріалу. Виникнення такої категорії в сучасній економічній науці як “ісламська економіка” обумовлена рядом об’єктивних причин:

➤ по-перше, звільнення від колоніального гніту обумовило розвиток національної ідеї в економічній, політичній та культурній сферах.

Політична незалежність цих країн стимулювала ріст національної і релігійної самосвідомості. Об'єктивне протистояння цих країн впливу Заходу в будь-яких його проявах стало характерним для основних верств населення, прихильників чистоти ісламу, а також його універсалізму, тобто переконанню в його придатності для вирішення будь-яких проблем. [3, С. 37-38]. В першу чергу така ситуація обумовлена тим, що на відміну від Західного суспільства в ісламських країнах релігія є домінуючою в житті мусульманина, адже для нього немає чітких меж між світським та релігійним.

➤ по-друге, прихильність більшої частини мусульманського населення до впровадження в економіку принципів ісламу, що забезпечують соціальну справедливість в суспільстві. Адже при розробці економічної політики, за мусульманським прикладом пріоритетне значення надається забезпеченню соціальної справедливості, тісно пов'язаної в ісламі з ідеєю благодійності, збору грошей на користь бідних, пожертві та регулярній матеріальній підтримці нужденних. До того ж один з провідних інструментів в системі ісламського фінансування названий “мушарака”, що відповідає поняттям партнерства, компаньйонства, а також багатостороннього співробітництва на благо всіх слоїв населення. Більш того, в такому ж значенні розуміється в арабському суспільстві “соціалізм”, що має спільний морфологічний корінь з даним терміном “мушарака”, та означає ісламську господарську операцію (метод ісламського фінансування). Як стверджує Мухамад Шафі в одній зі свої доповідей в Rawalpindi в 1968, “Іслам протистоїть махінаціям та вважає економічну активність законною та похвальною, а деколи навіть необхідною” [6, Р. 38–41].

➤ по-третє, неспроможність економічних систем західного типу забезпечити ефективність економічного розвитку держави, в тому числі мусульманських. З цього приводу доцільно процитувати Сейма Акбар Ахмеда: “Ніколи не було такої глобальної необхідності в новій економічній думці ніж сьогодні. Повторні невдачі сучасної економіки, які мали місце в Латиноамериканській економічній кризі, проявлялися під маскою Південно–Східної кризи а нещодавно досягнувши свого кульмінаційного моменту в формі самоочевидної глобальної економічної кризи, піддають сумніву її основні положення та норми. На Заході виходячи з фактів наведених вище все більше стає очевидним протистояння населення проти діючої економічної системи.” [8, Р. 15–28].

➤ по-четверте, сучасний стан економічної дисципліни, що очолюється заходом, утворюють дихотомію між ісламською вірою та діями, до яких спрямовують Західні економічні концепції. Економічні знання будують свою власну гіперреальність, яка спонукає мусульман вести себе таким чином, який суперечить етичним положенням їх релігії. Ісламізація економіки, як науки, практичної діяльності та навчальної дисципліни, повинно стати першим кроком для об'єднання і розвитку індивідуальності і світосприйняття мусульманина.

Необхідно подолати спадок Західної епістемології, яка відчужувала погляди мусульман від їх релігії і змушувала їх вести подвійне життя при виконанні своїх власних і соціальних ролей. При ісламізації знань мусульманські вчені сподіваються повернутися до своїх божественних джерел з метою вилучення принципів, які за допомогою розуму та емпіричних позитивних фактів сучасних обставин та місця розроблять нові та сумісні знання і закони Ісламського суспільства для досягнення його цілей. [9]

➤ по-п'яте, ефективність впровадження на глобальному рівні ісламських фінансових інструментів, що мають місце в діяльності ісламських банків. Ісламські банки в останні десятиліття, все більш вагому роль займають на міжнародній арені, в країнах Америки та Європи відкритті їх представництва, їх послугами користуються як мусульмани так і представники іншого віросповідання.

Транснаціональні промислові корпорації (Ай-Би-См, “Алкател,” “Дженерал Моторс”, “Деу”) та найбільші міжнародні банки протягом декількох років використовують або пропонують ісламські банківські продукти. Тобто в світі міжнародних фінансів, як серед практиків, так і науковців уявлення про методи і форми ісламської банківської справи вже затверджені в якості складових елементів знання професіонала, не залежно від особистого відношення до даного феномену [2, С. 49–126]. Значних труднощів зазнають дослідження особливостей діяльності ісламських банків, адже не визначено меж предмету, через новизну даного виду кредитних установ, що обумовлюється неспроможністю застосування концептуальних та аналітичних підходів традиційної політичної економії.

Таким чином, виходячи з наведених вище факторів, неспроможності західних економічних концепцій забезпечити розвиток мусульманських країн та його відповідності принципам ісламу, а також наявність великої кількості економічних суб'єктів, діяльність яких є ефективною, як з економічної, соціальної та етичної сторін, заслуговує на увагу та потребує глибоких економічних досліджень поняття “ісламська економіка”. Зважаючи на це, під поняттям “ісламська економіка”, розуміється не сукупність національних економік країн–членів організації ісламської конференції, адже з такої позиції впровадження поняття ісламська економіка, обумовлюється лише конфесійно–географічною ознакою та не містить в собі емпіричної основи. Виходячи з цього “географічний детермінізм” при трактуванні поняття “ісламська економіка” є невірним.

Розвиток вчення про ісламську економіку покликаний подолати ряд соціально-економічних проблем з якими стикається сьогодні ісламське суспільство, та які вище визначені нами. Мусульманські економісти вважають за необхідне змінити негативний стан речей, який спостерігається сьогодні в світі та обумовлений недосконалістю та неспроможністю їх подолання Європейськими економічними концепціями. Такі зміни є об'єктивними та необхідними, адже “економіка не

природознавство, де закони природи встановлені і неминучі. Чи є людина мусульманином чи іншого віросповідання, вона повинна підкорятися законам природи, якщо хоче скористатися силами природи у власних цілях та запобігти руйнуванням ... Це не має нічого спільного з економікою, яка завжди залежна від змін та удосконалень та може включати погляди різних шкіл економічної думки. Сучасна економічна система розвивалася століттями, але все ще немає гарантій, що те що ми маємо зараз, є єдиною та найкращою формою можливої економічної системи. Нажаль навіть країни, що розвиваються та які страждають від запровадження існуючої економічної системи, рідко піддавали сумнівам більшість її положень, що заперечують здоровому глузду” [8, Р. 15-28]. Вчені-мусульмани, стоять на позиції необхідності проектувати їх власну економічну систему, знищуючи елементи як суперечать нормам ісламу з сучасної економічної системи, яка поширена в країнах Заходу.

Основною метою запровадження положень ісламської економіки в практику економічної політики сучасних мусульманських держав є вирішення нагальних проблем, які опинилися поза увагою економічних систем Заходу. Це в першу чергу справедливий розподіл доходів, боротьба з бідністю та забезпечення балансу між матеріальним та ідеальним, що обумовлено стовпами релігії іслам. Сформована мета ісламської економічної системи не дозволяє її виділяти в окрему категорію в сучасній економічній науці, важливішим в цьому є механізм її досягнення.

Визначення необхідності впровадження в науковий обіг поняття “ісламська економіка” повинна базуватися принаймні на двох аспектах: по–перше, наукова обґрунтованість вченими–спеціалістами в даній області знань, по–друге принциповими відмінностями положень та механізмі їх дотримань, що пропонує нова економічна система від вже існуючих.

Стосовно першого аспекту то Masoud Ali Khan [6, Р. 38–41], пише: “Багато економістів вважають, що перший систематичний шлях, який має відношення до економіки як дисципліни, йде далеко в 18 століття та пов’язаний з іменем Адама Сміта – шотландського економіста, який написав класичну працю з економіки “Закон про природу та причини багатства народів”. Однак, є багато мусульманських вчених, які систематично описали економіку з ісламської точки зору, які своїми коріннями сягають далеко за 18 століття, майже за 1000 років до Адама Сміта”. Крім того, вагомого значення розвиток науки, завдячує мусульманським вченим ранньої ери, адже їх розробки становлять фундамент сучасної науки. Мусульманські вчені схильні вважати, що основи ісламської економіки, були закладені Аль–Газалі, Ібн Таймія, Ібн Хальдун та рядом інших вчених XI–XV.

Теоретичні аспекти ісламської економіки, та їх практичне впровадження мусульманськими країнами розглядалися вченими–мусульманами, серед яких

вагому роль займає праця А. Баннісарда, виданої за кордоном. Дуже швидко ця книга отримала в широку популярність в ісламських країнах. Автор, розглядає ідеальне мусульманське суспільство, де кожен є власником засобів виробництва, що в даному випадку є можливим в межах можливостей особистої праці, а не капіталу, а високий дохід, отриманий без докладання додаткових особистих зусиль є неправомірним. Якщо власність не базується на особистій праці, то вона повинна належати ісламській державі.

Автор бачить зразкове ісламське суспільство як світ, в якому панує достаток так є відсутнім державні кордони, а головною цінністю є знання. Подібне суспільство, за баченням А. Баннісарда, є реальним через 12 поколінь. Іншими словами, в книзі йде мова про ідеальну модель, в той час як аналіз певної ситуації практично залишився в полі зору автора. В працях вченого “досить чітко відслідковується вплив утопічних соціалістів, перш за все Прудона, з чікими працями ісламського інтелектуала Банісард, який довгий час жив та отримав освіту на Заході, був знайом не по чутках”. [4, С.118]

Одним з перших розглянув питання ісламської економіки Махмуд Телеган (1911–1979), чия робота “Іслам і Власність” вийшла з друку в 1951 р. Аятола Телегани не пропонував розгорнуту концепцію ісламського економічного порядку. Як і багато ісламських вчених, що писали про економіку, він не приділяв належної уваги регулюванню виробничих відносин, аналізуючи питання розподілу багатства в світі шаріату. Вчений виступав за обмеження власності в інтересах всього суспільства згідно з мусульманським правом. В своїй книзі “Наша економіка”, що була опублікована в 1961 р., один з найавторитетніших богословів Новітнього часу аятола Мухаммед Бакид Садр, спирався на методологію неокласичної школи, відмічав, що в ісламі є відсутньою своя економічна теорія. Садр виступав за посилення ролі держави в економіці, підкреслював його функції в справі підтримки соціального балансу. Автор вважає, що головним критерієм легітимності власності – цілі, яким вона слугує. Учений віддавав пріоритет суспільним інтересам перед приватними.

Значний вплив на розвиток уявлень іранців про справедливий економічний порядок мали ідеї мусульманського мислителя Алі Шаріаті (1933–1977). Його вислови про те, що ідеальне суспільство – безкласове суспільство, підтримувала організація “Моджахедин–е халк” (“Муджахеди іранського народу”), представники лівої мусульманської інтелігенції та ін. Але, як і Талегани з Сандром, Алі Шаріаті не сформулював закінчену концепцію ісламської економіки [4, С.118].

Відмінною ознакою, в економічних дослідженнях мусульманських вчених є їх прихильність до моральних та етичних аспектів, в той час, як стверджує Sen A. [12, Р. 36], “якщо розглядати наукові публікації по традиційній політичній економії неважко помітити, що в них взагалі відсутній серйозний нормальний аналізі

недостатня увага приділяється етичним аспектам економічної поведінки людини”. Це обумовлено в першу чергу тим, що “В ісламських країнах економічні міркування підпорядковуються моральним, як наприклад заборона Кораном ріби (проценту), застосування якого вважається верхом несправедливості. Основна вимога ісламських економістів полягає в тому, щоб цілі і засоби їх досягнення були законними по шариату. Крім того, особливе значення належить пошуку компромісу по задоволенню інтересів приватних осіб і різних шарів суспільства” [11, Р. 26]

Таким чином, на сьогодні ісламськими економістами проведено вагомі дослідження в сфері економіки та особливостей її теоретичного забезпечення. В працях закладено фундамент, розвитку ісламської економіки як на теоретичному так і практичному рівнях. Вчені обумовлюють необхідність в економічній системі ісламського типу, вважаючи, що Мусульманська Умма може впровадити цю систему на основі ісламських норм.

Розглянемо характерні особливості “ісламської економіки”, які визначенні вченими як такі, що дозволяють виділити її в окрему наукову категорію, а також обумовлюють відмінні властивості та завдання бухгалтерського обліку. Зазначимо, що сьогодні в науці виділяють два види економічних систем: капіталістична та соціалістична. В ідеальному вигляді, виділенні види не існують в жодній країні. Економічна система країни формується на основі синтезу положень як однієї так і іншої, а тому в залежності чий положення будуть визначальними формується відповідна економічна система. Виникає питання чому ж економічну систему, яка впроваджена в країнах ісламу не можливо віднести до того чи іншого виду.

Дану ситуацію мусульманські економісти обґрунтовують, тим що такі поняття, в вище названих системах як фактори виробництва, попит та пропозиція, конкуренція та інші будучи складовими ісламської економіки мають характерні особливості, що не завжди виступають результатом синтезу існуючих економічних систем.

Якщо вище названі особливості відповідають формальним правилам, які впровадженні в науку представниками інституціоналізму, та є визначальними у формуванні економічної систем країн Європи, то справа з мусульманським суспільством складається зовсім по іншому. Адже, при побудові економічної системи ісламських держав, перевага надається неформальним правилам, тобто національним особливостям, які вступають в протиріччя з основними положеннями сучасної політичної економії. Основними категоріями ісламської економіки, окрім видозмінених традиційних виступають “ріба”, “гарар”, “мейсір”.

Ісламська економіка будучи доволі новим економічним явищем в сучасній науці, ґрунтується на трьох базових принципах, їх характеристика наведена в таблиці 2.1, на основі досліджень проф. Mohammad R. Taheri [7, Р. 29.].

Таблиця 2.1. Принципи ісламської економіки

Принципи	Характеристика
Множинності форм власності	Принцип множинності форм власності означає, що, на відміну від капіталізму або соціалізму, ісламська економіка не обмежується допущенням лише одного виду власності як переважаючого (приватної - в першому випадку, суспільної - в другому). З погляду ісламу допустимі різні види власності і їх рівноправне співіснування
Визначених обмежень економічної свободи	Принцип певних обмежень економічної свободи означає, що її використання не повинне виходити за рамки духовних і моральних цінностей, встановлених ісламом. Зокрема, реалізація даного принципу забороняє соціальну і економічну діяльність, результатом якої є створення монополій, або ж пов'язану з лихварськими операціями
Соціальної справедливості	Принцип соціальної справедливості розглядається як найбільш істотний атрибут ісламської економіки. Трактуювання даного принципу базується на двох положеннях. Перше передбачає взаємну відповідальність, друге – дотримання соціального балансу. Іншими словами, іслам допускає майнову нерівність, але в розумних межах. Тобто не схвалюється суспільний пристрій, в рамках якого меншина живе в розкоші, а велика частина населення тягне голодне жебрацьке існування

Дані принципи, виведенні на основі базових положень ісламу, які є обов'язковими для виконання кожним віруючим, та повинні забезпечити відповідність економічної системи стовпам ісламу, та ефективний її розвиток. “Економічні принципи, викладені Пророком в Корані та Sunnah є цілком придатними для вирішення проблем, з якими стикається світ сьогодні. Дозволяючи приватну власність і ринкову економіку, вони також забезпечують обґрунтовану систему розподільчого правосуддя, що може усунути несправедливість і налагодити систему, в якій прагнення отримати прибуток враховуватиме колективні інтереси суспільства. Основна помилка комунізму полягала в тому, що він знищував несправедливість капіталізму, це підривало інститути приватної власності і ринкових сил, та розвивав утопічну ідею планової економіки, яка була неприродною, штучною та репресивною. Заперечення свободи особистості скоротило прагнення до виробництва, а широкі повноваження держави залишили долю людей в руках правлячого класу” [10, Р. 7-8.].

Таким чином, розроблена теорія ісламської економіки є якісно новим явищем в сучасній науці, яка пропонує своєрідні шляхи вирішення нагальних проблем сучасної економіки. В даній роботі ми обмежилися лише деякими аспектами дослідження ісламської економіки, що обумовлено межами предметної області спеціальності “Облік і аудит”.

Незважаючи на якість теоретичних положень ісламської економіки, що сьогодні розроблені вченими, їх впровадження в практику знаходиться на досить

низькому рівні. “Ісламський економічний рух впровадив свої теоретичні висновки в різних мусульманських і не мусульманських країнах у формі Ісламських банків, Такафул (страхові компанії) та інших економічних закладів, таких як центри по збору Закята та організації, які надають допомогу. Проте, їх успіх не повний, оскільки в багатьох випадках зміни були косметичними при зміні технічних умов контракту, а не того, який лежить в основі зміни реальності, тобто філософії життя. Бухгалтерський облік відігравав роль у збереженні тої самої дійсності, даючи переважне право прибутку і капіталу в своїх фінансових звітах. Існує потреба в ісламізації бухгалтерського обліку з метою переносу акценту від накопичення матеріальних цінностей до рівноправного розподілення і розкриття інформації, яка дозволить зацікавленим сторонам і мусульманським суспільним і владним органам влади гарантувати, що встановлені Ісламські заклади досягають своєї Ісламської мети при досягненні соціальної солідарності і соціально-економічної справедливості серед різних шарів мусульманського суспільства” [9].

З цього приводу існує багато закликів з боку науковців. “Ця трагічна ситуація не може тривати завжди. Якщо ми не готові змінити таку тенденцію, то її змінить природний процес революції. Якщо ми прагнемо уникнути катастрофічних наслідків такої революції, ми повинні перебудувати нашу економічну систему на основі ясного керівництва, забезпеченого Кораном та Sunnah. Наш успіх у врегулюванні зразка для реалізації принципів ісламу буде нашим найкращим подарунком людству з приходом нового століття. Сподіваюсь, якщо принципи ісламської економіки впроваджуватимуться справедливо, світ сприйматиме їх сьогодні краще, ніж в минулому” [10, Р. 7-8.].

Вважаємо, що така ситуація неузгодженості теорії та практики ісламської економіки є об’єктивною, виходячи з того, що теоретичні надбання в більшості випадків передбачають ідеальну ситуацію в суспільстві, якої в реальності не існує. До того ж створити ісламську економіку, означає зробити її автономною, тобто повністю відсторонитися від міжнародного економіко–торгівельного співробітництва, що за сучасних умов є утопічним.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на ряд об’єктивних причин, ісламська економіка, заслуговує свого впровадження як окрема економічна категорія, що повинна стати гарантом економічного розвитку ісламських країн. Впровадження основних її положень в практику країн зони поширення ісламу є лише справою часу. Формування основних положень ісламської економічної системи повинна забезпечити концепція економічного розвитку ісламських країн, що сьогодні розробляється ісламськими вченими.

Розробка та впровадження концепції забезпечить динамічний розвиток ісламських країн, що оснований на принципах релігії. В разі відмови від релігійних догматів, дана концепція буде не сприйнята мусульманським суспільством, адже особливості світосприйняття народу обумовлює характерні риси діяльності суб'єктів господарювання. Крім того вагоме значення дана концепція матиме на формування організаційно-методичних положень бухгалтерського обліку в країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік: роздуми вченого. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 100 с. – С. 50.
2. *Журавлев А.Ю.* Принципы функционирования исламских банков // Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты. – М.: УММА, 2004, – С. 49–126.
3. *Павлов В.В.* Международный рынок исламского банковского капитала: становление и перспективы развития: Диссертация доктора экономических наук: 08.00.14. – М., - 2004 г., - 327 с., С. 37-38.
4. Россия и мусульманский мир: Бюллетень реф.–аналит. Информ. / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. – М., 2007. – № 2 (176). – 178 с., С.118.
5. *Чижевська Л.В.* Методи узгодження українського бухгалтерського балансу з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку // Вісник ЖІТІ. – 1998. – № 7. – С. 96-100.
6. *Masoud Ali Khan* Islamic economic system: a practical & beneficial approach // The Pakistan Accountant, January – February, 2005, – P. 38-41 – P. 38-41.
7. *Mohammad R. Taheri* The Basic Principles of Islamic Economy and Their Effects on Accounting Setting // The Pakistan Accountant, July – August, 2005– P. 29 – P. 29.
8. *Saima Akbar Ahmed* Global need for a new economic concept: Islamic economics // The Pakistan Accountant, January – February, 2005, – P. 15-28 – P. 15-28.
9. *Shahul Hameed Bin Hj.* Mohamed Ibrahim Need for fundamental research in Islamic accounting//<http://islamic-finance.net>.
10. The economic challenge for the Ummah / The Pakistan Accountant. January – February 2005. P. 7-8 – P. 7-8.
11. *Zaman, S.M.H.* Economic Function of an Islamic State: The Early Experience. Islamic Foundation, Leicester. 1991 - P. 26.
12. *Sen, A.* "On Economics", Basil Blackwell, USA, 1991, p.36.